

Ur *Häftet för kritiska studier* nr7-8 1975

Feiwei Kupferberg

Mot det klasslösa samhället? Om den sovjetiska klasstrukturen

Enligt den stalinska klassteori består det sovjetiska samhället av två klasser, arbetare och bönder, och ett socialt skikt, intelligentsian, som utgått från dessa klasser. Övergången till det klasslösa samhället reduceras i denna teori till avskaffandet av skillnaden mellan statlig och kollektiv egendom.

För närvarande genomgår den sovjetiska sociologin en renässans, vilket bl.a. framträder i en kritik av denna stalinska klassteori. Det mest slående i denna nya sovjetiska sociologi är dock ytligheten i kritiken; den gängse teorin kompliceras och differentieras utan att dess grundvalar ifrågasätts. Den sovjetiska sociologin framstår som marxistisk men är i grunden funktionalistisk.

Denna funktionalistiska syn på den sovjetiska klasstrukturen förhindrar en förståelse av den sociala särställning, som den nya hierarkiseringen av det sovjetiska samhället tilldelat intelligentsian. Intelligentsians allt starkare tendens till social, politisk och kulturell självreproduktion omöjliggör en analys av detta stratum i termer av "kvarlevor"; denna ökade självreproduktion bör snarare ses som ett uttryck för, att nya dominans- och underordningsförhållanden håller på att utbildas.

Denna utveckling, som har sin yttersta förklaring i den industrialiseringsmodell partiet slog in på i slutet av 20-talet och vars grundelement är en ensidig satsning på ekonomisk tillväxt, "uppbyggandet av den materiella basen", snarare stärker än försvagar hindren för en utveckling "mot det klasslösa samhället"; den kan endast äga rum på bekostnad av en kamp för upphävandet av arbetsdelningen. Denna problematik manifesteras också i partiprogrammet, enligt vilket den vetenskapliga och tekniska utvecklingen är primär i förhållande till upphävandet av arbetsdelningen.

Den sovjetiska sociologins renässans

Sociologin upplever för närvarande en märklig renässans i Sovjetunionen. Från att ha varit praktiskt taget bannlyst sedan slutet av 20-talet, har sociologin de senaste femton åren inte bara blivit en livaktig självständig disciplin med tusentals verksamma sociologer. Sociologiskt tänkande och sociologisk forskning har blivit ett oundgängligt hjälpmedel för partiavdelningar, statliga institutioner och företag. Betecknande för denna utveckling är ett uttalande av en sekreterare i Komsomols (ungdomsförbundets) centralkommitté, att en komsomolfunktionär "inte kan klara sig utan kunskap om sociologi, utan att förstå de sociala processerna i samhället och i världen, utan förmåga att se den fulla komplexiteten och variationen i relationerna mellan individen och samhället."¹

Samtidigt som resultaten av sociologiska undersökningar från de mest skilda fält nu publiceras, pågår inom sovjetisk sociologi en debatt om de mer övergripande och brännbara problemen inom det sovjetiska samhället. Den första uppsamlingen av de olika synpunkterna i denna debatt var en sociologkonferens kring ämnet "den sociala strukturen i socialistiska samhällen" hållen i Minsk 1966. På konferensen riktades en hel del kritik mot den officiella bilden av den sociala strukturen i Sovjet. Huvudföremålet för kritiken var den klassteori som formulerades av Stalin 1936 och som fortfarande uttrycker den förhärskande uppfattningen. Det man kritiserade var dels huruvida

¹ Katz sid. 26.

Stalins klassindelning — arbetare, bönder, intelligentsia — fortfarande var giltig, dels huruvida det var riktigt att se avskaffandet av skillnaden mellan statlig och kollektiv egendom som den enda eller viktigaste betingelsen för avskaffandet av klasserna.²

Man överdriver knappast om man påstår att denna kritiska hållning gentemot den stalinska klassteorin delas av de flesta sociologer i Sovjet. Uppfattningen att övergången till det 'klasslösa' kommunistiska samhället inte kan reduceras till frågan om att avskaffa skillnaden mellan statlig och kollektiv egendom slogs fast redan i inledningstalet på Minskkonferensen (inledningstalare var professor Glezerman). De flesta inlägg på konferensen utgjorde fördjupningar och exemplifieringar av Glezermans tes att de sociala skillnaderna i det sovjetiska samhället grupperades kring fyra områden: statlig/kollektiv egendom, land/ stad, manuellt/intellektuellt arbete, intraklasskillnader. Tre av de mest inflytelserika sociologerna i Sovjet, Sverdlovsksociologen Rutkevitch, som specialiserat sig på studier av "intelligentsian", Leningradsociologen Skharatan som sysslar med studier av den sovjetiska arbetarklassen och Moskvasesociologen Arutyunyan, som arbetat mycket med den sociala strukturen på landsbygden, är alla företrädare för en modifiering av den sovjetiska klassteorin.³

Det mest slående hos denna sovjetiska sociologi är emellertid inte att den kritiserar den officiella klassteorin utan att denna kritik är så ytlig. Även om kritiken i vissa stycken pekar på otillräckligheten i den officiella klassteorin leder denna kritik inte till en omprövning av teorin som sådan utan snarare till att man lägger till vissa bestämningar som gör bilden av det sovjetiska samhället mer komplicerad och differentierad än vad den stalinska klassteorin förmår. Det är således inte frågan om en alternativ teori utan snarare en påbyggnad på den "gamla" klassteorin.

Vill man ifrågasätta grundvalarna i den sovjetiska klassteorin ger den sovjetiska sociologin därför knappast någon vägledning. För att bedöma den sovjetiska klassteorin måste man gå utöver den kritik som riktats mot den av sovjetiska sociologer och ställa frågor som dessa inte ställer. Detta sagt också som en kommentar till en artikel av Viggo Nedergård i HfKS 7–8 1974, en artikel som börjar med att ställa frågan om vad Sovjet är för slags samhälle men redan i inledningen avfärdar alla grundläggande invändningar mot den sovjetiska klassteorin för att sedan i fortsättningen bemöta den kritik som riktats mot den sovjetiska klassteorin av sovjetiska sociologer. Tilläggas bör också att Nedergårds indelning i "klassteoretiker" och "stratifikations-teoretiker" är missvisande eftersom den låter påskina att den sovjetiska klassteorin skulle vara en marxistisk klassteori.⁴

Den sovjetiska klassteorin

Vid en ytlig betraktelse av den sovjetiska klassteorin finner man förvisso att den arbetar med vissa "marxistiska" begrepp såsom klasser, produktionsmedel, antagonistiska och icke-antagonistiska motsättningar etc. I den sovjetiska klassteorin ställs också frågan om klassernas avskaffande, om upphävandet av motsättningen mellan stad och land, manuellt och intellektuellt arbete etc. Den innebörd som dessa begrepp har i den sovjetiska klassteorin och det sätt på vilket dessa begrepp sammanfogas i en samlad bild av den sovjetiska klasstrukturen pekar dock i en helt annan riktning.

I själva verket kan man hävda att den sovjetiska klassteorin genomsyras av en *funktionalistisk* syn på det sovjetiska samhället. Man erkänner förvisso att det finns sociala motsättningar mellan

² Matthews sid. 47-48.

³ Weinberg sid. 65-71.

⁴ Nedergård

olika grupper i det sovjetiska samhället. Dessa motsättningar uppfattas dock som av historiskt övergående art:

”gränserna mellan arbetarklassen och bönderna, och likaledes mellan dessa klasser och de intellektuella, håller på att utplånas . . . den gamla klassexklusiviteten försvinner . . . det innebär att avståndet mellan dessa sociala grupper håller på att bortfalla och utplånas . . . de politiska motsättningarna mellan dem håller på att bortfalla och utplånas”.⁵

Ett av problemen med denna uppfattning är att den förutsätter att samtliga klasser och skikt i det sovjetiska samhället har ett gemensamt intresse av en utveckling mot det klasslösa, kommunistiska samhället. I den sovjetiska klassteorin kommer denna uppfattning till uttryck i begreppet ”icke-antagonistiska” klasser. I sin kommentar till förslaget till ny Sovjetförfattning, 1936, hävdade exempelvis Stalin att ”till skillnad från de borgerliga författningarna utgår förslaget till Sovjetunionens nya författning från att det inte längre finns antagonistiska klasser i samhället, att samhället består av två vänskapligt sinnade klasser, arbetarna och bönderna”.⁶

Stalin menade att det enda som skilde arbetarklassen från bönderna var att de förra var anställda vid statligt ägda företag, medan de senare var tillknutna kollektiv egendom, kolchozerna. Den speciella ställning som bönderna intog skulle komma att försvinna, genom att den kollektiva egendomen fördes upp på en ”högre” nivå och omvandlades till statlig egendom. Genom att kolchozerna omvandlades till statliga lantbruk (sovchozer) skulle böndernas villkor alltmer komma att likna arbetarklassens. Den här uppfattningen är diskutabel av flera skäl.

För det första är arbetet på kolchozegendomen inte kolchozböndernas enda och knappast heller dess huvudsakliga inkomstkälla. Under större delen av Sovjets historia, dvs. från och med kollektiviseringen, har huvuddelen av böndernas inkomster i stället utgått från de privata jordlotterna och de privatägda djuren (kor, höns etc.). Denna tendens att hålla fast vid de privata jordlotterna har dels framtvingats av de ekonomiska villkor under vilket kolchozarbetet utförts, dels av de speciella villkor som är förbundna med jordbruksproduktionen. Det senare är av avgörande betydelse, vilket demonstreras av utvecklingen efter Stalinperioden då de privata jordlotterna, trots att de ekonomiska villkoren för de obligatoriska leveranserna till staten blivit gynnsammare, fortsatt att spela en förhållandevis stor roll i landets ekonomi.

För det andra har omvandlingen av kolchozegendomen till statlig egendom gått mycket långsamt. Som exempel kan nämnas den misslyckade kampanj för nyodling och nyetablering av sovchozer som igångsattes av Chrusjtjov. Motståndet mot att låta sig överföras till sovchozer är mycket stort bland kolchozbönderna. Man kan därför anta att kolchozerna kommer att finnas kvar som en viktig faktor för en överskådlig tid. Efter den misslyckade sovchozkampanjen har sovjetiska ledare också varit mycket försiktiga med att föreslå mer radikala ingrepp i jordbrukets ägandestruktur.

För det tredje visar empiriska undersökningar att skillnaden mellan kolchozbönderna och statligt anställda lantarbetare är förhållandevis små vad gäller arbetsförhållanden, sociala och ekonomiska villkor, attityder etc.⁷ Antagandet att överförandet av kolchozegendom till statlig egendom medför att bönder automatiskt får samma villkor som den egentliga arbetarklassen är därför ingalunda självklart. En förklaring till detta kan vara möjligheten att komplettera lönen med inkomster från de privata jord lotterna. Detta utgör antagligen ett av de viktigaste hindren för att inkorporera lantarbetarna i arbetarklassen.

Enligt den stalinska klassteorin finns i det sovjetiska samhället ytterligare en social grupp, den

⁵ Stalin sid. 786.

⁶ a.a. sid. 791.

⁷ Arutyunyan sid. 235-246.

s.k. intelligentsian. Också denna utgör en del i den allmänna förbrödringen. Enligt den sovjetiska klassteorin har denna grupp inga särskilda intressen av en sådan art att de skulle vara motståndare till ett klasslöst samhälle. Till grund för detta antagande ligger bl.a. uppfattningen att de särskilda privilegier som är förknippade med intelligentsians ställning i det sovjetiska samhället grundas i de individuella meriter som medlemmarna i denna sociala grupp uppvisar (högre utbildning, ledarförmåga etc.) Det är således inte den sociala positionen som sådan som medför särskilda privilegier.

Den här uppfattningen är kodifierad i tanken om att lön utgår efter arbetsinsats. Ju mer kvalificerat ett arbete är ju högre lön. Detta stämmer delvis vad gäller arbetarklassen, där löneskalor beräknas på grundval av individuell kvalifikationsgrad. Däremot är det uppenbart att lönerna för vissa grupper av intelligentsian inte kan förklaras enbart med utgångspunkt i dessa gruppers individuella meriter. En företagsledares lön exempelvis beräknas på grundval av det totala antalet anställda, hur stor total vinst som företaget kunnat redovisa (tidigare hur mycket produktionsplanen i sin helhet uppfylls) etc., det vill säga på grundval av det samhällseliga merarbete som arbetarna i företaget skapat.

Detta har en omedelbar betydelse för hur man skall se på dessa gruppers ställning i det sovjetiska samhället. Enligt den sovjetiska klassteorin är intelligentsian inte en klass, utan ett speciellt skikt i det sovjetiska samhället. Med klasser menar man då, med Lenin, ”sådana grupper av människor, där den ena gruppen kan tillägna sig den andras arbete, tack vare deras olika ställning under en bestämd samhällselig hushållsform”. Det som skiljer olika klasser från varandra är främst deras ”förhållande till produktionsmedlen” men också deras ”roll i arbetets samhällseliga organisation”. Detta bestämmer i sin tur ”det sätt på vilket de erhåller den andel av den samhällseliga rikedom som över vilken den förfogar samt omfattningen av denna andel”.

Enligt den sovjetiska klassteorin är klasser i denna mening upphävda i Sovjet. Enligt Stalin heter det exempelvis att ”alla utsugarklasser är likviderade . . . kvar är arbetarklassen . . . kvar är bondeklassen . . . kvar är de intellektuella . . .

Sovjetunionens arbetarklass /är/ en alldeles ny, från exploatering frigjord klass . . . vår bonde /är/ en från exploatering frigjord bonde”. Problemet med den här uppfattningen är hur man ska förklara existensen av konflikter kring fördelningen av det samhällseliga mer-arbetet. Av de uppgifter som finns vet vi att sådana konflikter förekommer och att de stundom också antar en våldsam karaktär (exempelvis strejkerna i Rostov-regionen 1962–1963).^{7b}

Tidigare var det vanligt att man helt enkelt förnekade förekomsten av konflikter. I Stalins verksamhetsberättelse till den 18:e partikongressen 1939 hette det exempelvis att

”medan det kapitalistiska samhället sönderslites av oförsonliga motsättningar mellan arbetare och kapitalister, mellan bönder och godsägare . . . känner sovjetsamhället som är befriat från utsugningens ok, ej till några sådana motsättningar, det är fritt från konflikter mellan klasserna och uppvisar bilden av ett vänskapligt samarbete mellan arbetarna, bönderna och de intellektuella”.⁸

I den mån det förekom motsättningar var dessa resultat av yttre aggression och infiltration. Det är signifikativt att praktiskt taget alla anklagade i Moskvaprocesserna och massrättegångarna i slutet av 30-talet just anklagades för att vara spioner och inte exempelvis strejkledare.

De öppna konflikter som ägt rum i Sovjets randstater efter Stalinperioden har tvingat fram dels ett officiellt erkännande att konflikter existerar, dels att orsakerna till dessa konflikter måste sökas på

^{7b} Brown sid. 235.

⁸ Stalin sid. 890-891.

annat håll än i yttre aggression. Detta är ett av huvudproblemen för den sociologi som växt fram i Sovjet och Östeuropa. Framväxten av en teori om "social stratifiering i de socialistiska länderna" kan ses som ett svar på de teoretiska problem som existensen av sådana konflikter reser.

Social stratifiering i Sovjet och Östeuropa

En av de mer framstående företrädarna för teorin om social stratifiering är den polske sociologen Wesolowski. Denne menar att det som utmärker de nuvarande "socialistiska" samhällena är

"ett jämställande i förhållande till produktionsmedlen mellan småbrukarna, arbetarna och de intellektuella, och . . . att den avgörande roll som spelas av förhållandet till produktionsmedlen i bestämmande av de andra statusattributen (inkomst, prestige, förväntningar på livet osv.) försvinner . . . förhållandet till produktionsmedlen är detsamma för alla medborgare. Och om det framträder skillnader i inkomst, arbetets karaktär, prestige, möjligheter och politiska attityder så bestäms dessa inte av detta förhållande".⁹

Wesolowski menar att statusattributen har en "autonom" existens i det "socialistiska samhället". Även om klasserna (i termens marxistiska betydelse) försvinner i ett utvecklat socialistiskt samhälle återstår således sociala differentieringar vilka kan karaktäriseras som social stratifiering. Grundvalen för denna "sociala" stratifiering är, menar Wesolowski, principen "åt envar efter hans arbete":

"Principen 'åt envar efter hans arbete' bidrar till synkroniseringen av statusattributen såtillvida som den reglerar inkomsten efter arbetets "kvalitet" och därmed efter den utbildning och de professionella kvalifikationer som följer av denna . . . det finns en liknande tendens till kongruens mellan inkomst och ställning i makt- och ledningsstrukturerna. Samma synkroniserande tendens stärkes av det faktum att prestigen är beroende av utbildningen".

Denna tendens motverkas dock delvis av principen "åt envar efter behov" som är "förenad med egalitära ideal och leder till statusattributens uppdelning".¹⁰

Wesolowskis tes är att orsakerna till existensen av konflikter ligger i motsättningen mellan dessa två principer. Ibland utlöses konflikter av att man inte tar tillräcklig hänsyn till den förstnämnda principen, dvs. att man låter de egalitära idealen styra inkomstfördelningen i alltför hög grad. Ibland upplevs ett alltför strikt tillämpande av kvalifikationsprincipen som orättvist och leder till konflikter. Dessa konflikter är således mer eller mindre oundvikliga. En förnuftig politik kan minska antalet konflikthanledningar eller dämpa dem, men så länge motsättningen mellan dessa två principer består, kan man inte fullständigt avskaffa konflikterna.

Denna motsättning återspeglas också i den sociala stratifieringens karaktär. Samtidigt som kvalifikationsprincipen leder till en synkronisering av statusattributen, tenderar den egalitära principen att leda till en sönderdelning av statusattributen. Betydelsen av denna senare tendens har underskattats menar Wesolowski och anför en del empiriska, data som stöd för detta.

Det framgår dock samtidigt att den sönderdelning det eventuellt är frågan om inte är särskilt långtgående. Den har i Polens fall främst inneburit en uppvärdering av vissa manuella arbeten, främst kvalificerade manuella arbeten, i jämförelse med lägre tjänstemannayrken. Man bör då komma ihåg att knappast något land före kriget uppvisade en sådan klyfta mellan kroppsarbetare och icke-kroppsarbetare som Polen. Av det material Wesolowski presenterar framgår också att en betydligt större del av kroppsarbetarna är lågavlönade än icke-kroppsarbetarna. På den prestigeskala som Wesolowski presenterar är det vidare de intellektuella yrkena som intar topositio-

⁹ Wesolowski 1972, sid. 109-110.

¹⁰ a.a. sid. 124-125.

nera. Det manuella yrke som står högst i prestigehierarkin, kvalificerad stålverksarbetare, hamnar först på tionde plats. I botten på prestigeskalan återfinns man tre manuella yrken: byggnadsarbetare, städerska och lantarbetare.¹¹

En sovjetisk undersökning av Shkaratan från mitten av 60-talet visar samma mönster. Undersökningen utfördes bland arbetare och övriga anställda inom verkstadsindustrin i Leningrad. Resultatet visar att det förelåg ett klart samband mellan den position en grupp intog, utbildning, lön, partimedlemskap och deltagande i socialt arbete. Företagsledningen (fabriksdirektörer, avdelningschefer etc.) hade den näst längsta utbildningen (forskare hade något längre utbildning), den klart högsta månadslönen, den högsta andelen partimedlemskap och störst deltagande i socialt arbete. Jämfört med gruppen okvalificerade manuella arbetare var siffrorna följande: utbildning 13,6 resp. 6,5 år, månadslön 172,9 resp. 97,5 rubler, medlemskap i partiet/Komsomol 60,8 resp. 13,8 procent, deltagande i socialt arbete 84,2 resp. 35,1 procent.¹²

Nu bör man naturligtvis vara ganska försiktig när man ska tolka empiriska data om social stratifiering. En prestigerangordning behöver inte nödvändigtvis helt överensstämma med den verkliga ställning olika sociala grupper intar i samhällsstrukturen. Likaså kan enstaka individer i en viss yrkesgrupp inta en framstående social position (åtnjuta berömmelse och en materiellt privilegierad situation) utan att man för den skull kan dra slutsatsen att denna yrkesgrupp står högt i den sociala hierarkin. I Wesolowskis data om social prestige hamnar exempelvis "universitetsprofessor" på första plats, medan "minister" hamnar först på nionde plats. Och trots att de lågavlönade grupperna återfinns inom arbetarklassen, finns det också arbetare med förhållandevis höga inkomster.

Data om social stratifiering medger därför inte några omedelbara slutsatser om hur klasserna är indelade. Detta problem bör dock inte förväxlas med frågan om vilken *typ* av stratifiering det är frågan om. Som Stavenhagen påpekar är det en väsentlig skillnad mellan stratifiering i ett klassamhälle och stratifiering i ett samhälle som inte är indelat i klasser. I det förra fallet är det frågan om hierarkiskt ordnade skikt. I det andra fallet är det snarare frågan om enskilda individer eller familjer eller andra typer av indelningar som inte grundas i klassförhållanden.¹³

När exempelvis Marx talar om en viss typ av stratifiering under det kommunistiska samhällets första fas är det frågan om en stratifiering på grundval av *naturliga* skillnader mellan människor, inte på grundval av klassernas olika ställning.^{13b} Som exempel på en sådan stratifiering kan man tänka sig skillnader i inkomst och inflytande mellan äldre och yngre arbetare, mellan män och kvinnor etc. Äldre arbetare har i allmänhet en större yrkeserfarenhet, vilket gör dem mer kvalificerade än yngre arbetare, män är starkare än kvinnor och kan därför presterar mer fysiskt arbete etc. Uppdelningen mellan exempelvis manuellt och intellektuellt arbete däremot är i första hand en social uppdelning. I den mån den sociala stratifieringen grundas på denna uppdelning är det frågan om sociala skillnader och inte naturliga skillnader.

För att illustrera detta problem skall vi se lite närmare på inkomst- och löneskillnader i Sovjet och Östeuropa. Vi kan till en början konstatera att löneskillnaderna i Sovjet och Östeuropa är anmärkningsvärt stora. Även om det är svårt att ange mer exakta uppgifter över spännvidden mellan högsta och lägsta lönerna (lönestatistiken anger vanligen endast genomsnittslöner, bonus och dylikt är ofta inte inräknat etc.) talar de flesta uppgifter som brukar anges i litteraturen om bety-

¹¹ a.a. sid. 112-113.

¹² Lane 1971, sid. 64-65.

¹³ Stavenhagen sid. 43.

^{13b} Marx sid. 321-325.

dande löneskillnader.

Löneskillnader

Den engelska sociologen Bottomore uppskattar spännvidden mellan högsta och lägsta inkomst inom den sovjetiska industrin till 25-30:1 i början av 50-talet.¹⁴ Mandel anför likartade siffror. 1952 tjänade en sopare i Moskva omkring 300 rubel i månaden medan en direktör för ett stort Moskvaföretag kunde komma upp i en total månadsinkomst på 7 000-8 000 rubler (inklusive bonus).¹⁵

I slutet av 50-talet hade direktörlönerna sjunkit något. Enligt en uppgift av Granick var minimilönen fortfarande 300 rubel. Genomsnittslönen för arbetare var 800 – 900 rubel medan lönen för direktörer i Moskva med 200 – 1 000 anställda varierade mellan 1 900 och 4 500 rubler i månaden. För vissa direktörer, exempelvis inom stålindustrin, varierade lönen mellan 6 000 och 7 500 rubler i månaden. Dessa siffror inkluderar bonus.¹⁶ De stämmer också ganska väl med en sovjetisk uppgift från 1960. Enligt denna varierade grundlönerna bland direktörer från 200–250 (nya) rubler i den lägsta kategorin till 350–400 (nya) rubler i den högsta kategorin. Till detta kom, enligt reglerna från 1959, 10–15 procent bonus för uppfyllande av planen och 1,5 procents bonus för varje ytterligare procents överuppfyllande. Enligt regler som gällde i mitten av 60-talet kunde en direktör dessutom erhålla en ”personlig lön” på upp till 350 rubler i månaden för särskilt ”ansvarsfyllt” arbete.¹⁷

Jämfört med löneskillnaderna i USA är det förvisso frågan om förhållandevis blygsamma skillnader. Medan relationen mellan lönen för en sovjetisk fabrikschef i maskinindustrin och den lagstadgade minimilönen för jordbruksarbetare enligt en uppgift citerad av Therborn var 17:1 1963 (25:1 om man räknar med en bonus på 50 procent) var motsvarande lönespännvidd avsevärt mycket större i USA. 1958 var medianlönen för 1 700 ledande företagsledare 73 600 dollar medan genomsnittsinkomsten för svarta lantarbetare var ungefär 500 dollar, vilket ger en spännvidd på 147:1. Medan lönespännvidden mellan en sovjetisk direktör i maskinindustrin och en arbetare var 8 :1 1963 (före bonus) fick de ledande chefstjänstemännen i många amerikanska bolag löner som var 150–200 gånger högre än de lägsta arbetarlönerna.¹⁸

Jämfört med löneskillnaderna i Västeuropa är de sovjetiska löneskillnaderna inte riktigt lika små. En jämförelse från mitten av 60-talet av löneskillnaderna inom verkstadsindustrin baserad på genomsnittslöner och utan hänsyn till eventuella bonus visar att spännvidden mellan direktörlönen och städerskans lön var något högre i Frankrike och Storbritannien (10:1 resp. 6:1) än i Östeuropa, där relationen varierade mellan 7:1 i Rumänien och 4:1 i Bulgarien.¹⁹ Läger man till bonus etc. torde löneskillnaderna vara jämbördiga, dvs. i genomsnitt i storleksordningen 5:1–10:1.

I storföretag är löneskillnaderna sannolikt betydligt större både i Västeuropa och i Sovjet samt Östeuropa, dock inte alls på samma nivå som i USA. Som exempel kan nämnas att den taxerade genomsnittsinkomsten för verkställande direktörer i 110 svenska storföretag, noterade på Stockholmsbörsen, var 280 000 kr 1967, vilket var ca 15 gånger mer än genomsnittsinkomsten för LO-arbetare.²⁰

¹⁴ Bottomore sid. 49

¹⁵ Mandel sid. 549

¹⁶ Granick 1960 cit. från Therborn, sid. 151.

¹⁷ Kostin sid. 60 cit. från Matthews sid. 92; a.a. sid. 91.

¹⁸ Therborn sid. 95, 150.

¹⁹ Wilczynski sid. 106.

²⁰ DN 31/3 1969 cit. från Therborn sid. 93.

Om således löneskillnaderna i Sovjet och Östeuropa är små i förhållande till löneskillnaderna i USA och jämbördiga med löneskillnaderna i Västeuropa är de stora jämfört med löneskillnaderna i Kina. Enligt en uppgift av Wheelwright & McFarlane var genomsnittslönen för industriarbetare 70 yuan. Den lägsta lönen var ca 40 yuan. Den högsta arbetarlönen låg omkring 100 yuan. Företagsledare kunde före kulturrevolutionen tjäna 70–100 yuan i små företag och 150–600 yuan i stora företag. Dessutom tillkom bonus etc. Efter kulturrevolutionen har direktören ersatts av en revolutionskommitté.

Medlemmarna i dessa erhåller omkring 100 yuan (samtliga siffror avser månadslöner). Någon bonus förekommer inte längre. Medlemmarna i revolutionskommittén måste dessutom regelbundet (någon dag i veckan samt någon eller några månader om året) delta i manuellt arbete.²¹

Det är också intressant att konstatera att löneskillnaderna i Kina uppvisar ett helt annat mönster än i Sovjet och Östeuropa. I det senare fallet följer lönestrukturen den sociala strukturen. Ju högre position ju högre lön. En fabriksdirektör får mer än en arbetare, fabriksdirektören i ett stort företag får mer än direktören i ett mindre företag, en minister får ännu mer osv. I och med att lönerna i hög grad är prestationsrelaterade tänjs löneskalan ytterligare. En stålverksarbetare kan komma upp i svindlande inkomster jämfört med exempelvis en hantlangare eller städerska. En bild av denna lönesplittring får man av nedanstående sammanställning, som beskriver fördelningen av olika löntagarkategorier över inkomstklasser i Polen 1963. Enligt denna låg spännvidden inom den polska arbetarklassen på en nivå av 5:1 eller mer. Den totala spännvidden låg enligt Wesolowski i storleksordningen 10:1.²²

Tabell 1. Fördelning av skilda arbetarkategorier efter inkomstklasser i Polen 1963.

Inkomstklass	Kroppsarbetare	Icke-kroppsarbetande
701— 800	10,7	1,3
801— 1 000	7,2	5,4
1 001— 1 200	8,7	9,1
1 201—1 500	15,6	17,1
1 501— 2 000	24,7	26,3
2 001—2 500	15,9	16,3
2 501—3 000	8,5	10,4
3001—	8,7	14,1
	100,0	100,0

Kalla: W. Wesolowski: ”Begreppen skikt och klass i det socialistiska samhället” i A. Beteille: *Den sociala ojämlikheten*, Tema, 1972, sid. 112.

I Kina finns en åttagradig skala för arbetare. Spännvidden mellan den första Och åttonde graden är ungefär 1:3. Inom tung industri är spännvidden något högre, inom lätt industri något lägre. Den lägsta lönen är en slags begynnelselö. Med högre ålder, ökad erfarenhet och större yrkesskicklighet sker en uppflyttning till högre lönegrad. Normalt uppnår en arbetare så småningom också den åttonde graden, som betecknande nog kallas veteranarbetarlön. Denna ”naturliga” indelning verkar vara huvud-principen för lönesättning i kinesisk industri. Begynnelselöerna varierar visserligen något med arbetets art (lätt eller tung industri, okvalificerat eller kvalificerat arbete, rent eller smutsigt osv) men dessa skillnader är förhållandevis små. En textilarbetare i Peking erhåller exempelvis 34 yuan i månaden i begynnelselö medan en ung stålverksarbetare erhåller

²¹ Wheelwright & McFarlane sid. 136.

²² Wesolowski 1966 cit. från Lane 1971, sid. 75.

omkring 40 yuan. Motsvarande gäller slutlönerna.²³

För kontors- och handelspersonal är begynnelselönerna något lägre än för industriarbetare, för tekniker med lång utbildning bakom sig något högre. Detta innebär att en ingenjör eller fabrikschef eventuellt kan uppnå den åttonde lönegraden tidigare än industriarbetare. I allmänhet innebär dock den åttonde lönegraden ungefär lika stor lön för dessa kategorier som för arbetare.²⁴ Enligt en uppgift av Mehnert varierade lönegraderna mellan 40 yuan (lönegrad 1) och 100 yuan (lönegrad 8). På en av de fabriker denne besökte befann sig en gammal verkmästare och fabrikschefen på den 8:e lönegraden. En äldre kvinna befann sig i den sjunde lönegraden. 100 yuan var generellt maximilönen, medan minimilönen inom jordbruket låg på 20 yuan. Dessutom förekom enstaka exceptionellt höga löner som bars upp av äldre vetenskapsmän, professorer etc.²⁵

I Sovjet har det också funnits en tendens till löneutjämning men den har inte alls varit lika genomgripande och radikal som i Kina. Det var snarare frågan om en reaktion mot de orimligt höga löneskillnader som växte fram under Stalintiden. Det var som Mikojan uttryckte det på den 20:e partikongressen 1956, frågan om ”likviderandet av det *överdrivna* (min kursiv — F.K.) gapet mellan de lågavlönade arbetarnas och tjänstemännens löner och den högavlönade kategoriens löner”.²⁶ Någon större revolutionering av lönesystemet var det inte frågan om. Som exempel kan nämnas att en professors grundlön 1956, enligt en uppgift av Nove, sänktes från 6 000 till 5 000 rubler i månaden. Detta kan jämföras med den fastställda minimilönen detta år, 300 rubler i stadsområden och 270 rubler i landsområden.²⁷ 1966 höjdes minimilönen till 60 (nya) rubler. Detta kan jämföras med månadslönen för en minister som enligt en uppgift av Lane var 1050 rubler 1969.²⁸

När man ska bedöma effekterna av denna löneutjämning, får man därför inte låta sig luras av den officiella statistiken, eftersom denna endast anger genomsnittssiffror. Enligt en beräkning av Schroeder på grundval av dessa siffror steg genomsnittslönen för industriarbetarna med 29 procent mellan 1950 och 1960. Motsvarande höjning för ingenjörer och tekniker var 9 procent.²⁹ Löneskillnaden mellan dessa kategorier minskade från 1:2 1940 till 1:1,5 1960. 1966 var genomsnittslönen för arbetare 104,4 rubler i månaden och för ingenjörer/tekniker 150,0 rubler.³⁰ Dessa genomsnittssiffror ger emellertid inte bara en falsk bild av de verkliga löneskillnaderna. De ger också ett intryck av att löneskillnaderna långsamt men säkert håller på att avvecklas. Enligt en uppgift i en svensk debattbroschyr skulle löneskillnaderna efter 1966 sjunkit ytterligare. 1973 skulle genomsnittslönen för arbetare i industrin vara 145,6 rubler i månaden jämfört med ingenjörers och teknikers 182,5 rubler i månaden.³¹ Eftersom man i Sovjet under den här tidsperioden genomfört en ekonomisk reform som ger ökade möjligheter till extrainkomster i form av bonus etc. för företagsledningen, skulle man vänta att löneskillnaderna ökat snarare än minskat, detta i synnerhet då effekterna av de efterstalinska reformerna ju ebbade ut långt innan.

Det är därför antagligen frågan om en statistisk illusion. En möjlig förklaring är det förhållande, som Wilczynski påpekar, att den fasta lörens andel av den totala lönen sjunkit kraftigt. En stor del av den totala lönen för den administrativa personalen, dvs. den kategori som i lönestatistiken

²³ Hultcrantz m.fl. sid. 142-143.

²⁴ a.a. sid. 143-144.

²⁵ Mehnert sid. 75; 182

²⁶ Cit. från Conquest sid. 49.

²⁷ Nove 1971 sid. 394.

²⁸ Lane 1971 sid. 73-74.

²⁹ Schroeder sid. 307.

³⁰ Lane 1971 sid. 73.

³¹ KU-Storstockholm sid. 17.

återfinns inom kategorin tekniker och ingenjörer, utgörs nu av bonus, vilket antagligen inte kommer med i lönestatistiken. Som exempel kan nämnas att bonusandelen av den totala lönen för en polsk direktör kan uppgå till 80 procent. För teknisk och administrativ personal är motsvarande andel 15-20 procent. Bonusandelen uppgår i Sovjet till 33 procent i genomsnitt, vilket kan jämföras med ungefär 5 procent före reformen.³² Wilczynski menar att resultat av detta ”stärkande av materiella incitament” har varit ”en tendens till att skillnaderna i personliga inkomster ökar”.³³ Intressant är också att premierna till företagsledningen numera inte i första hand skall tas ur lönefonden utan ur företagets redovisade vinst.³⁴

Frågan är vad denna utveckling kommer att leda till på längre sikt. I och med att inkomstskatten är relativt ringa (huvuddelen av den statliga skatten tas ur omsättningsskatt) är det fullt möjligt för de kategorier som har höga inkomster att spara ihop till förmögenheter. Redan under andra världskriget förekom rapporter om sovjetiska miljonärer som lånat pengar till Sovjetstaten.³⁵ Sparräntan är ganska liten, 2-3 procent, men på 1 miljon blir det ändå en årsränta på 20 000-30 000 rubler, dvs. gott och väl en ministerlön. Lägg därtill den blygsamma arvsskatten, vilket ytterligare ökar möjligheten att ackumulera pengar.

Än så länge är de sovjetiska förmögenheterna antagligen relativt små, och inkomsten av spar-kapital relativt liten i förhållande till de väldiga privata förmögenheterna i USA och Väst-europa.³⁶ De används idag antagligen huvudsakligen till improduktiva ändamål, (lyxkonsumtion, privat hemhjälp etc.). I takt med att dessa förmögenheter stiger (mot den förhållandevis låga räntan får man ställa det faktum att priserna praktiskt taget är konstanta) kommer kontrasten mellan den stora majoritet som hankar sig fram på sin ordinära lön och denna privilegierade minoritet att öka, samtidigt som de privilegierade grupperna kommer att fråga sig om det inte finns bättre sätt att använda pengarna än att slösa bort dem.

Social stratifiering och klasstruktur

Den ”sociala stratifieringen” är, som Stavenhagen uttrycker det, ”fixeringar eller projektioner av vissa sociala produktionsförhållanden som uttrycks i klassrelationer. Fixeringarna är sociala, ofta också juridiska och i varje fall psykologiska”.³⁷ Den har därmed en egen livskraft och kan delvis vidmakthållas även efter det att de klassförhållanden den bygger på förändras. Detta är också något som Lenin uppmärksammar 1918 då han pekar på att den forna kapitalistklassen fortfarande har privata rikedomar och sociala förbindelser och att dess ”skicklighet då det gäller statlig, militär och ekonomisk förvaltning ger dem en ytterst stor översikt, så att deras betydelse är ojämförligt mycket större än deras totala andel av den totala folkmängden.”³⁸

Detta fenomen, att en social stratifiering kan leva kvar även efter att de klassförhållanden den bygger på har förändrats och till och med komma i motsättning till dem, har naturligtvis en viss betydelse när man ska bedöma utvecklingen av social stratifiering och klassförhållanden i ett övergångssamhälle. Så länge den sociala stratifieringen enbart har formen av ”kvarlevor” står den i motsättning till de nya klassförhållanden som revolutionen skapat. Förekomsten av sådana ”kvarlevor” innebär att de nya klassförhållandena ännu inte konsoliderats.

³² Wilczynski sid. 110.

³³ a.a. sid. 108.

³⁴ Nove 1969 sid. 126.

³⁵ Cliff sid. 60.

³⁶ Wiles & Markowski sid. 344.

³⁷ Stavenhagen sid. 35.

³⁸ Lenin 1 sid. 294.

Om dessa ”kvarlevor” emellertid övergår till att börja reproduceras i större skala, är det inte längre frågan om ”kvarlevor” utan om en ny hierarkisk stratifiering som grundar sig på framväxten av nya dominans- och underordnings-förhållanden. Det innebär att den utveckling mot ett klasslöst samhälle som revolutionen inledde har stoppats upp och att samhället utvecklas mot ett nytt klassamhälle. I Sovjet kan man konstatera tendenser till en ny hierarkisk stratifiering redan under 20-talet. Den definitiva vändpunkten verkar dock inträffa i början av 30-talet, då bl.a. principen om ”arbetarlön” för statsfunktionärer, som tidigare bromsat framväxten av en ny hierarkisk stratifiering, definitivt uppgavs.

Hos Lenin finns denna princip klart formulerad i bl.a. *Staten och revolutionen* som skrevs 1917, omedelbart före revolutionen. Enligt Lenin skulle ”Tekniker, inspektörer och bokhållare . . . liksom överhuvudtaget alla 'stats'-tjänstemäns arbete betalas med arbetarlön. Detta är en konkret, praktisk uppgift som genast kan genomföras beträffande alla truster, en åtgärd som befriar arbetarna från exploatering, och tar hänsyn till de erfarenheter som Kommunen förskaffat oss”.³⁹ Lenin syftar på Pariskommunen 1871:

”Särskilt värd att notera är en åtgärd av Kommunen som Marx framhållit : slopandet av representationsmedel och andra pekuniära privilegier för ämbetsmännen och reduktion av alla statstjänstemannalöner till 'arbetarlönens' nivå. Just här framträder tydligast omslaget — från borgerlig till proletär demokrati, från staten såsom en 'särskild makt' för undertryckande av en bestämd klass till förtryckarnas undertryckande genom folkmajoritetens, arbetarnas och böndernas, *gemensamma makt*.”⁴⁰

Ett av de första beslut som fattades av den nya revolutionära regeringen i Ryssland blev också att begränsa lönen för alla delegater till arbetar- och soldatsovjeten och för alla partimedlemmar som hade ansvariga positioner till 400 rubler. För övriga högre tjänstemän sattes taket till 500 rubler.⁴¹ Ganska snart tvingades dock sovjetregeringen att höja lönerna för de ”borgerliga specialisterna”. Lenin karakteriserade detta som

”en kompromiss, en avvikelse från Pariskommunens och varje proletär makts principer . . . ett avbrott . . . i offensiven mot kapitalet . . . ty kapitalet är inte en summa penningar utan ett bestämt samhälleligt förhållande . ett steg tillbaka för vår socialistiska, sovjetiska statsmakt, som från första början proklamerade och inledde politiken att sänka de höga tjänstemannalönerna till en genomsnittsarbetares lönenivå.”⁴²

De höga lönerna ”utövar obestridligt en demoraliserande verkan både på sovjetmakten . . . och på arbetarmassan” menade Lenin. Det innebar att man använde sig av de ”borgerliga specialisterna” på ”det gamla borgerliga sättet”. För att kunna förmå dessa att arbeta för arbetarlön, ”det proletära sättet”, fodrades ett ”sådant system av allmän registrering och kontroll nedifrån, som oundvikligen och av sig själv skulle underordna specialisterna under ledningen och dra dem med”. Vi måste erkänna, menade Lenin,

”att vi inte kan befria Sovjetrepubliken från en 'tribut' på 50 till 100 miljoner rubler . . . tributen för vår egen efterblivenhet, då det gäller att organisera landsomfattande registrering och kontroll nedifrån . . . på annat sätt än genom att organisera oss, stärka disciplinen bland oss själva, rensa våra led från alla som 'bevarar arvet efter kapitalismen' och 'upprätthåller kapitalismens traditioner' dvs. från lättingar, dagdrivare, försnillare av statsmedel . . . Om de politisk medvetna arbetarnas och fattigböndernas föregångsmän förmår att med sovjetinstitutionernas hjälp . . . organisera och disciplinera sig, att rycka

³⁹ Lenin 2 sid. 67.

⁴⁰ a.a. sid. 58.

⁴¹ Dewar sid. 26; 162 cit. från Conquest sid. 44.

⁴² Lenin 3 sid. 470.

upp sig och skapa en stark arbetsdisciplin, då skall vi . . . kunna göra oss kvitt denna 'tribut'." ⁴³

Det var en utbredd uppfattning inom partiet att denna "tribut" berodde på sådana tillfälliga tendenser som låg arbetsdisciplin, etc. Denna uppfattades som en slags "kvarleva" från det kapitalistiska samhället, som man ganska snart skulle kunna komma till rätta med. Resonemang av den typen låg bakom de optimistiska resolutioner som man kan läsa från de första partikongresserna efter revolutionen. På den åttonde partikongressen 1919 hette det exempelvis att "medan vi eftersträvar jämlikhet för alla typer av arbeten . . . kan den sovjetiska regeringen inte uppfatta det som sin uppgift att omedelbart realisera denna jämlikhet i nuläget, när bara de första stegen tagits i övergången från kapitalism till kommunism". På den tionde partikongressen 1921 hette det att "p.g.a. en mängd skilda orsaker måste löneskillnader motsvarande kvalifikation temporärt bibehållas, inte desto mindre måste lönepolitiken bygga på största möjliga jämlikhet mellan lönegraderna". ⁴⁴

Den faktiska utvecklingen under 20-talet visade dock att det var betydligt svårare att skapa en frivillig arbetsdisciplin än man hade tänkt sig. I stället för kontroll nedifrån, tvingades man bygga upp ett system som byggde på kontroll uppifrån. Detta fick naturligtvis effekter på löneskillnaderna, som tenderade att vidgas, trots att man eftersträvade en utjämning. Enligt Dewar var lönerna för de högst betalda specialisterna hösten 1918 mer än dubbelt så höga som de högst avlönade arbetarnas löner. ⁴⁵ Januari 1919 var skillnaden mellan de högst och lägst graderade arbetarna och tjänstemännen 1 3/4. ⁴⁶ Enligt Lenin varierade lönegraderna från 600 till 3 000 rubler (1:5) vilket kan jämföras med löneskillnaden före kriget som var i storleksordningen 1:20. ⁴⁷

I mars 1926 var genomsnittslönen för en arbetare 58,64 nya rubler, en fabriksdirektör fick 187,90 rubler om han var partimedlem och 309,50 rubler om han inte var partimedlem. Även om löneskillnaderna inom arbetarklassen var ganska stora, kan man anta att lönespännvidden låg i närheten av 1:5, dvs. något högre än i början av 20-talet. Som framgår av ovanstående siffror var det enbart "borgerliga specialister" som erhöll dessa höga löner. Övriga högre tjänstemän var fortfarande bundna av den princip enligt vilken ingen partimedlem fick tjäna mer än en skolad arbetare. Denna regel hade en ganska stor betydelse då majoriteten av de högre tjänstemännen var partimedlemmar. Som exempel kan nämnas att 1928 var 71,4 procent av styrelseledamöterna i trusterna, 84,3 procent av styrelsemedlemmarna i syndikaten och 89,3 procent av fabriksdirektörerna partimedlemmar. ⁴⁸

Vändpunkten kom i och med den första femårsplanen vid ingången till 30-talet. Den centralisering uppifrån som framtvings av upplösningstendenserna inom arbetarklassen efter inbördeskriget sågs nu inte längre som något tillfälligt, utan uppfattades som "socialism". Bakgrunden till detta var inte bara den byråkratisering som partiet genomgått under 20-talet utan också de objektiva förhållanden under vilken den första femårsplanen genomfördes. Nödvändigheten att snabbt bygga upp en tung industri och de förödande effekterna av kollektiviseringen ledde till en kraftigt försämrad levnadsstandard för arbetarklassen. Arbetsdisciplinen sjönk och frånvaron ökade. Allvarligast var dock den kraftiga personalomsättningen, som steg lavinartat.

Det var mot denna bakgrund Stalin höll sitt omskrivna tal om kampen mot "nivelleringen" 1931. Den höga omsättningen och bristen på kvalificerad personal fick Stalin att definitivt överge den

⁴³ a.a. sid. 469-472.

⁴⁴ Cliff sid. 54.

⁴⁵ Dewar sid. 30 cit. från Conquest sid. 44.

⁴⁶ Bergson sid. 182 cit. från Conquest sid. 44.

⁴⁷ Cliff sid. 54.

⁴⁸ a.a. sid. 56.

tidigare utjämningspolitiken. Stalins tal var främst en uppmuntran till att stimulera de kvalificerade arbetarna att stanna på sina arbetsplatser och locka de okvalificerade arbetarna att vidareutbilda sig genom att föreslå ökade löneskillnader mellan kvalificerade och okvalificerade arbetare.⁴⁹ I praktiken stannade det inte vid detta, utan hela lönestrukturen genomgick en radikal omvandling.

Den viktigaste förändringen var slopandet av partimaximum. Detta var dock så ideologiskt laddat att någon officiell bekräftelse på detta aldrig gavs. De data som finns om löner och partimedlemskap för specialister visar dock vilken betydelse detta fick. Enligt en uppgift tjänade en direktör 1937 2 000 rubler i månaden. Den tekniske direktören fick 1 500 rubler. Detta kan jämföras med den dåvarande minimilönen för en ackordsarbetare som var 110 rubler. En timavlönad arbetares minimilön var 115 rubler. Spännvidden mellan direktörlönen och arbetarlönen hade således uppnått samma nivå som före revolutionen, 20:1.⁵⁰

Lika intressant är emellertid det faktum att de partimedlemmar som uppbar höga poster nu hade högre löner än de borgerliga specialisterna. Så gott som alla direktörer (över 97 procent) var partimedlemmar. Detta gällde även cheferna för de s.k. glavki, dvs. överordnade industriella organ. Medan de förra i huvudsak var f.d. arbetare som gått med i partiet under de första revolutionsåren, (1917—1921) kom de senare från den intelligentsia som anslöt sig till bolsjevikpartiet före revolutionen eller strax efter. Majoriteten av chefsingenjörerna däremot var inte partimedlemmar. Den tredjedel som var partimedlemmar hade i allmänhet anslutit sig till partiet under 20-talet och därefter. Den överväldigande delen (92 procent) av chefsingenjörerna var specialister. Uppåt 90 procent av dem var högskoleutbildade ingenjörer.⁵¹

Från att ha varit en ”kvarleva” från kapitalismen, omvandlades således ”tributen” till de ”borgerliga specialisterna” till en permanent beståndsdel i den sovjetiska samhällsstrukturen. Medan parti medlemskapet tidigare förhindrade att denna ”kvarleva” skulle omintetgöra den omvälvning av privilegiesystemet som revolutionen medfört, blev det nu snarare ett sätt att utvidga privilegiesystemet till att omfatta alla högre statstjänstemän. 1938 fastställdes exempelvis lönen för en delegat till högsta Sovjet till 1 000 rubler i månaden samt 150 rubler per sammanträdesdag. De högsta funktionärerna fick årslöner på 150 000-300 000 rubler. I armén fick under kriget en överste 2 400 rubler i månaden, en löjtnant 1 000 rubler och en menig 10 rubler.⁵²

En så kraftig utvidgning av privilegiesystemet kunde naturligtvis inte befästas i ett slag. Ideologin om jämlikhet var fortfarande förhållandevis levande och tvingade de privilegierade grupperna att antingen dölja dessa privilegier eller ge dem karaktären av belöningar för personliga meriter. Det är mot denna bakgrund man skall se smusslandet med sommarhus (dachor), lyxresor, speciella matställen, inköpsställen med billiga lyxvaror etc. å ena sidan och å andra sidan de spektakulära Stalinprisen som kunde uppgå till mellan 50 000 och 300 000 rubler och som delades ut årligen till tusentals personer som särskilt utmärkt sig.⁵³ Det förhållandet att enskilda rekordarbetare, stachanoviter, kunde få ta del av dessa privilegier förstärkte naturligtvis intrycket att det var frågan om individuella meriter och inte klassprivilegier.

Klasser och social rörlighet

Ett av de problem man möter när man ska bedöma den sovjetiska klassteorin är frågan om den sociala rörligheten. I sovjetisk klassteori lägger man i allmänhet en ganska stor vikt vid denna.

⁴⁹ Stalin sid. 532-534.

⁵⁰ Cliff sid. 56.

⁵¹ Granick 1954 sid. 39-50.

⁵² Cliff sid. 58.

⁵³ a.a. sid. 58 - 59; Brodersen sid. 174; Edeen sid. 63-66

När Stalin exempelvis skulle förklara intelligentsians ställning i det sovjetiska samhället, använde han begreppet ”prosloika” vilket ungefär betyder ”genomgångsskikt”.⁵⁴ Innebörden i detta begrepp var att det inte rörde sig om en distinkt social grupp som åtskiljde sig från arbetarklassen och bönderna utan att den både socialt och ideologiskt var knuten till dessa klasser.

Denna nya intelligentsia hade, menade Stalin, till ”80–90 procent . . . utgått från arbetarklassen, bönderna och andra arbetande skikt.”⁵⁵ Till skillnad mot den gamla intelligentsian, som skingrats eller var på utdöende, var denna nya intelligentsia ”på det närmaste förknippade med folket och till sin stora massa beredda att ärligt och uppriktigt tjäna folket”. I hundratusentals hade ”unga människor, utgångna ur arbetarklassens, böndernas och de arbetande intellektuellas led” strömmat till högskolorna och de tekniska skolorna. De ”ingöt nytt blod i de intellektuellas skikt och . . . förändrade i grunden hela det intellektuella skiktets fysionomi efter sin avbild och sitt mönster”.

”Resultatet är att vi nu har ett talrikt skikt av nya, folkliga, socialistiska intellektuella, som i grunden skiljer sig från de gamla borgerliga intellektuella, såväl i sammansättning som också i fråga om den sociala och politiska fysionomin”.⁵⁶

Den här bilden av intelligentsian verkar vara vedertagen bland sovjetiska samhällsvetare. Intelligentsian utgör inte ett skikt som socialt är avskilt från de direkta producenterna, och de kan därför inte heller konstituera sig som en klass. Samtidigt som den överväldigande delen av intelligentsian ständigt rekryteras från arbetarklassen och bönderna är den besjälad av en vilja att tjäna dessa klasser i stället för att tänka på sig själva i första hand. ”Det växer upp en ny, folklig intelligentsia som kommer från det revolutionära proletariats och de fattiga böndernas led. Den marxist-leninistiska ideologin är grunden för dess världsåskådning och uttrycker dess intressen”⁵⁷ skriver exempelvis några sovjetiska artikelförfattare i ett debattinlägg.

Jämför man den sociala rekryteringen till intelligentsian i Sovjet och Östeuropa med motsvarande sociala rekrytering i väst, finns det onekligen vissa intressanta skillnader. Det verkar genomgående vara så att gott och väl hälften av intelligentsian som helhet rekryteras från arbetarklassen och bönderna. För den del av intelligentsian som har ledande funktioner, direktörer och högre statstjänstemän etc. är andelen från arbetar- och bondehem i allmänhet ännu högre.

Denna anmärkningsvärt höga rekrytering utifrån kan belysas av några siffror. Enligt en studie utförd av ungerska statistiska centralbyrån 1963 hade 77 procent av de ledande funktionärerna - direktörer, ”ledare” — sitt sociala ursprung i arbetarklassen och bönderna. För ”intelligentsian” i snäv mening (lärare, läkare etc.) var motsvarande andel 53 procent.⁵⁸ En annan beräkning, baserad på 1960 års folkräkning i Jugoslavien, visar att 62 procent av de ledande funktionärerna hade sitt sociala ursprung i arbetarklassen och bönderna. För hela intelligentsian var motsvarande siffror 49 procent.⁵⁹

För Sovjet finns inga representativa undersökningar av den sociala rekryteringen till intelligentsian. De data som finns, pekar dock på att åtminstone fabriksdirektörer till mer än hälften har arbetar- eller bondeursprung. En undersökning i Leningrad 1967 anger siffran 54 procent. Av direktörerna för två fabriker i Sverdlovsk 1967 kom 76 respektive 54 procent från arbetarklassen. Det är också intressant att notera att en förhållandevis stor del hade börjat som arbetare (52

⁵⁴ Matthews sid. 42.

⁵⁵ Stalin 785.

⁵⁶ a.a. sid. 914-915.

⁵⁷ Olsevitj m.fl. sid. 41.

⁵⁸ Hungarian Statistical Office sid. 115.

⁵⁹ Milić sid. 125 cit. från Parkin sid. 155.

respektive 23 procent).⁶⁰ De hade antagligen avancerat efter vidareutbildning. Medan det i början av 30-talet fortfarande var vanligt att utse arbetare utan formell kompetens till direktörer (i Granicks urval hade 50 procent av direktörerna enbart folkskola 1934)⁶¹ hör detta idag snarare till undantagen. På en rundresa i 19 sovjetiska fabriker fann E.C. Brown att åtminstone 14 hade börjat som arbetare. Endast två saknade dock formell teknisk utbildning.⁶²

Tabell 2. Andelen högskolestuderande från olika socialgrupper i olika studiekategorier 1964.

Socialgrupper	Andel av befolkningen (procent)	Andel av de högskolestuderande (procent)		
		Heltid	Kvällskurser	Korrespondenskurser
Tjänstemän	21	41,0	47,1	67,3
Arbetare	54,2	39,4	50,6	25,7
Bönder	24,8	19,6	2,3	7,0
	100,0	100,0	100,0	100,0

Källa: Matthews sid 297.

Det förhållande att högre poster i dag vanligen kräver högre utbildning, innebär att den sociala rekryteringen till högre utbildning blir ett viktigt indicium på den sociala rörligheten. Också här kan man konstatera en förhållandevis stor andel från arbetarklassen och bönderna. Enligt en studie från 1964 var närmare 60 procent av de heltidsstuderande i högskolorna (VUZ) barn till arbetare och bönder. Bland de kvällskursstuderande var andelen arbetarbarn drygt 50 procent. Däremot dominerades korrespondenskurserna av barn till intelligentsian.

Bland sociologer i väst tycks den allmänna uppfattningen vara att den förhållandevis höga sociala rörligheten i öst främst är en effekt av den snabba industrialiseringen och det därmed uppkomna behovet av utbildad arbetskraft. Till detta kommer att många av de f.d. arbetare som i dag innehar ledande funktioner, fick sina positioner som ett resultat av den revolutionära processen. Då de politiska förhållandena stabiliseras och den ekonomiska tillväxten avmattas, tenderar därför den sociala rörligheten att minska. Enligt Alec Inkeles var detta märkbart redan i slutet av 30-talet. ”I och med att stratifieringen har institutionaliserats har den sociala rörligheten visat en märkbar tendens att minska och det sociala systemet uppvisar mindre karaktären av en öppen klasstruktur”.⁶³

En av de undersökningar som brukar anföras till stöd för denna tes är Millers jämförelse av den sociala rörligheten i Sovjet och ett antal utvecklade kapitalistiska länder. Denna baserar sig på data från mellankrigstiden och det sovjetiska urvalet består av ryska emigranter. Miller konstaterar att den uppåtgående sociala rörligheten visserligen är högst i Sovjet, det gäller särskilt rörligheten in i ”eliten”, men att den nedåtgående sociala rörligheten samtidigt var förhållandevis låg. Rörligheten från icke-manuella yrken till manuella yrken var endast 15 procent jämfört med exempelvis Storbritanniens 42 procent. Den sammanlagda sociala rörligheten är därför knappast större i Sovjet än i andra länder konkluderar Miller.⁶⁴

Bortsett från att skillnaden i nedåtgående social rörlighet mellan Sovjet och Storbritannien verkar vara osannolikt stor, är det ytterst tveksamt om Millers undersökning ger en representativ bild av de verkliga förhållandena. Dels undrar man naturligtvis över urvalets sammansättning och karak-

⁶⁰ Lane 1970 sid 413-415.

⁶¹ Granick 1954 sid. 43.

⁶² Brown sid. 174-175.

⁶³ Inkeles sid. 525.

⁶⁴ Miller sid. I -65. Se även Lane 1971 sid. 29-30.

tär (Miller medger själv att intelligentsian är kraftigt överrepresenterad i urvalet), dels var tendensen till stabilisering av intelligentsians sociala självrekrytering osedvanligt stor under slutet av 30-talet och under 40-talet. Däremot är det uppenbart att Millers data pekar på en svag punkt i den sovjetiska uppfattningen av intelligentsians ställning, nämligen antagandet att denna inte skulle sträva efter att socialt konsolidera sin ställning och försöka att överföra sin privilegierade ställning till sina barn.

Även om man i Sovjet och Östeuropa sökt upprätthålla möjligheterna för arbetarklassbarnen och bondebarnen att avancera socialt och även om den andel av intelligentsian som rekryteras utifrån av detta och andra skäl varit förhållandevis hög, jämfört med Västeuropa och Nordamerika, kan man inte utesluta misstanken att intelligentsian både strävar efter och i viss utsträckning också har lyckats socialt reproducera sig själv. De studier som gjorts av studieaspirationer och förverkligandet av studieaspirationer pekar också på att den andel av intelligentsian som strävar efter att ge sina barn en privilegierad ställning och den andel som lyckas förverkliga denna strävan i båda fall är betydligt större än motsvarande andelar av arbetarklassen.⁶⁵ Ännu mer belysande för denna strävan är effekterna av de två stora utbildningsreformerna i Sovjets historia: Stalins ”proletariseringskampanj” under första femårsplanen och Chrusjtjovs ”polytekniska” utbildningsreform som introducerades i masskala 1958 och avbröts 1964, i samband med dennes fall. Huvudsyftet med den första reformen var främst att skapa ett socialt skikt som var ideologiskt och politiskt lojalt mot sovjetstaten, genom att ge de miljontals arbetslösa arbetarungdomar som skapats av NEP--perioden en möjlighet att ingå i den nya intelligentsia som den första femårsplanen behövde för sitt genomförande.

Tabell 3. Andelen högskolestuderande från olika socialgrupper 1928 -1938 (procent)

	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1938
Arbetare	25,4	30,3	35,2	46,4	58,0	50,3	47,9	45,0	33,9
Bönder	23,9	22,4	20,9	19,3	14,1	16,9	14,6	16,2	21,6
Övriga	50,7	47,3	43,9	34,3	27,9	32,8	37,5	38,8	44,5
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Källa: Anweiler sid. 182.

Man lyckades också under den första femårsplanen öka andelen arbetarbarn i högskolorna till det dubbla, från 25 procent 1928 till 58 procent 1932, proletariseringskampanjens höjdpunkt. I de tekniska skolorna (teknikum) utgjorde andelen arbetarbarn i slutet av första femårsplanen 2/3 av de studerande.⁶⁶ Därefter började emellertid andelen att sjunka. 1934, då kampanjen avbröts och de sociala och politiska kriterierna i stor utsträckning ersattes av formella kriterier var andelen nere i 48 procent. 1938 hade andelen arbetarbarn i högskolorna sjunkit till 34 procent. Till-sammans med barn från bondehem utgjorde arbetarbarnens andel detta år 55 procent, vilket kan jämföras med 49 procent 1928.

Orsakerna till att ”proletariseringskampanjen” upphörde är främst två. Dels angreps inte själva skolsystemet som sådant. Samtidigt som de formella inträdeskraven sänktes för att bereda plats för barn från arbetar- och bondefamilj, fortsatte undervisningen att vara ensidigt teoretisk och individinriktad. Arbetarbarnen hade svårt att göra sig gällande i detta konkurrensinriktade utbildningssystem, varför många avbröt sina studier redan efter något år.⁶⁷ Dels kom det politiska

⁶⁵ Lane 1971 sid. 108-109; Matthews sid. 263-264.

⁶⁶ Anweiler sid. 182.

⁶⁷ Bienstock m.fl. sid. 110-111.

systemet allt mindre att basera sitt sociala stöd på arbetarungdomen. Det var istället den nyskapade privilegierade intelligentsian som, tillsammans med ett privilegierat skikt inom arbetarklassen, kom att utgöra de sociala grupper som var lojala mot sovjetstaten.

Den sociala rekryteringen till intelligentsian kom i fortsättningen mer och mer att ske genom social självrekrytering. Till detta bidrog bl.a. införandet av skolavgifter till högre utbildning och tvångsmobilisering av unga arbetare och bönder i ”arbetsreservskolor” 1940.⁶⁸ Följden blev en successiv ”avproletarisering” av den högre utbildningen. Trots att man 1955 fastställde en kvot för ”produktionskandidater” (dvs. sådana som arbetat minst två år) till högskolorna, och trots att man 1956 avskaffade avgifterna till högre utbildning och ökade möjligheterna att studera på deltid, var andelen högskolestuderande från arbetar- och bondefamiljer i slutet av 30-talet i klar minoritet.⁶⁹

Chrusjtjov beskrev situationen 1958, då den nya utbildningsreformen antogs, på följande sätt:

”Det är omöjligt att undgå att se att det fortfarande finns få barn till arbetare och bönder i de högre utbildningsinstitutionerna. I Moskvas högskolor, exempelvis, är bara 30 -40 procent av studenterna barn till arbetare och kolchozbönder. Resten av studenterna är barn till tjänstemän och intellektuella. Naturligtvis är denna situation klart abnorm. Jag behöver inte nämna det faktum att man kan räkna de arbetare och kollektivbönder som själva studerar på heltid vid högskolor på fingrarna”.⁷⁰

Bakgrunden till reformen var emellertid inte bara denna förhållandevis låga arbetar- och bondeandel vid högskolorna utan också det faktum att den 10-åriga skolan expanderat oerhört kraftigt under efterkrigstiden, samtidigt som intagningen till högre utbildning varit förhållandevis konstant. Resultatet blev en kraftig arbetslöshet bland nyutexaminerade studenter, samtidigt som det rådde stor arbetskraftsbrist inom industrin. Genom reformen sänktes skoltiden till åtta år, samtidigt som kvoten till ”produktionskandidater” utsträcktes till att 1964 omfatta 64 procent av intagningsplatserna vid högskolorna.⁷¹

Resultatet blev att andelen studerande från arbetar- och bondehem åter ökade (se tabell 2 ovan). Däremot är det tveksamt om andelen arbetare som vidareutbildade sig på heltid eller deltid vid högskolorna ökade i någon större utsträckning, även om en del statistik pekar på detta. Enligt en undersökning av den sociala strukturen hos heltidsstuderande vid Sverdlovskis gruvinstitut skulle andelen studerande arbetare ökat från 5 procent 1961 till 63 procent mellan 1955 och 1961.⁷² Förklaringen till denna osannolika ökning är snarare att en stor del av de studerande ”arbetarna” var studenter som arbetat något år i produktionen.⁷³

Chrusjtjovs utbildningsreform mötte kraftigt motstånd från alla grupper av intelligentsian. En del hävdade att huvuddelen av ”produktionskandidaterna” avbröt sina studier, rika föräldrar klagade på att man hindrade deras barn att få högre utbildning, företagsledare klagade över den höga omsättningen av produktionskandidater och rektorer klagade på den försämrade standarden. Till slut revideras reformen, inträdeskraven höjdes och ”produktionskandidaterna” fick konkurrera med övriga sökande. Redan 1967 var andelen ”produktionskandidater” bland de antagna till högskolorna nere i 30 procent.⁷⁴

⁶⁸ Anweiler sid. 185.

⁶⁹ Matthews sid. 292-293.

⁷⁰ a.a. sid. 294.

⁷¹ a.a. sid. 268; 294-96.

⁷² Lane 1970 sid. 413.

⁷³ Churchward sid. 38.

⁷⁴ Matthews sid. 300-302.

Den slutsats man kan dra av dessa två utbildningsreformer är att tesen om en ny folklig intelligentsia som i grunden skulle skilja sig från den gamla borgerliga intelligentsian endast är riktig i den meningen att intelligentsian idag är mer ”folklig” än tidigare. Antagandet att 80–90 procent skulle härstamma från arbetarklassen och bönderna är naturligtvis betydligt överdriven, men också 40-50 procent är en imponerande andel. Det innebär dels att gränserna mellan de olika klasserna är mer flytande än i kapitalistiska länder, dels att möjligheterna till socialt avancemang är betydligt större. Detta får naturligtvis en oerhörd ideologisk betydelse. Det är uppenbart att betingelserna för utkristallisering av ett specifikt livsmönster och klassmedvetande inom arbetarklassen påverkas av denna höga sociala rörlighet.

Att den nya intelligentsian är mer ”folklig” än den gamla, innebär dock inte att den i ”grunden” skulle skilja sig från den gamla borgerliga intelligentsian. De empiriska data vi har redovisat pekar i stället på att intelligentsians privilegierade ställning gör den angelägen om att överföra sina privilegier till sina barn, samtidigt som dess ställning i viss grad tillåter den att förverkliga dessa ambitioner. Frågan är emellertid om denna självrekrytering enbart förklaras av de kulturella arvsmechanismerna eller om intelligentsian också har en sådan social och politisk ställning att den på sikt kan bli en i huvudsak självrekryterande social grupp. För att belysa detta problem lite närmare skall vi undersöka vilken ställning intelligentsian intar i partiet.

Klass och parti

Under tidigare perioder av Sovjets historia uppfattade kommunistpartiet sig främst som ett proletärt parti och sovjetstaten karaktäriserades som en arbetarstat, en ”proletär diktatur”. Enligt en formulering utgjorde partiet ”den organiserade förtruppen för Sovjetunionens arbetarklass och dess högsta form för klassorganisering”. På den 19:e partikongressen 1952 antog partiet en ny formulering där det hette att partiet var en ”frivillig kamporganisation av kommunister som hade samma uppfattning”.⁷⁵ Det centrala var således inte längre partiets klasskaraktär utan dess ideologi. 1961, på den 22 partikongressen, gick man ett steg längre och hävdade att sovjetstaten ”som uppstod som den proletära diktaturens stat i den nya, nuvarande fasen är hela folkets stat, ett organ, som uttrycker hela folkets intressen och vilja”. Arbetarklassens diktatur avlöstes av dess ”ledande roll”.⁷⁶

Den officiella motiveringen till denna omdefinition av partiets och statens karaktär var att den 21 partikongressen markerade ”den fullständiga och definitiva segern för socialismen i SSSR”.⁷⁷ Man kan dock ana att den verkliga orsaken snarare hade att göra med den successiva avproletarisering av partiet som ägt rum sedan början av 30-talet. 1930, då arbetarandelen i partiet befann sig på sin höjdpunkt, utgjorde andelen arbetare 2/3-delar av det totala medlemsantalet. 1956 hade denna andel sjunkit till 1/3. Detta är desto mer anmärkningsvärt då andelen arbetare i befolkningen under samma tidsperiod steg kraftig, från 12 procent 1928 till 48 procent 1959.⁷⁸

Det förhållande att arbetarklassen inte utgjorde mer än 1/3 av partiets medlemskader trots att den utgjorde hälften av befolkningen, samtidigt som intelligentsian och tjänstemännen, som utgjorde 20 procent av befolkningen, utgjorde hälften av partiets medlemskader, var knappast förenligt med uppfattningen att SUKP utgjorde ett arbetarparti. Stora ansträngningar gjordes också för att öka arbetarandelen, men någon större framgång har detta, som framgår av tabellen ovan, inte haft. Man har i stället uppnått den mer begränsade målsättningen att arbetare och bönder nu utgör

⁷⁵ Brodersen sid. 223.

⁷⁶ Ponomarjow m.fl. sid. 746.

⁷⁷ a.a. sid. 741-742.

⁷⁸ Matthews sid. 35.

mer än hälften av partiets medlemskader. Mot bakgrund av att dessa två klasser utgör närmare 80 procent av befolkningen, är det naturligtvis frågan om en förhållandevis blygsam målsättning.

Tabell 4. SUKP:s sociala sammansättning 1924-1967.

	1924	1930	1932	1956	1961	1964	1967
Arbetare	44,0	65,3	65,2	32,0	34,5	37,3	38,1
Bönder	28,8	20,2	26,9	17,1	17,5	16,5	16,0
Tjänstemän m.m.	27,2	14,5	7,9	50,9	48,0	46,2	45,9
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Källa: Rigby sid. 325.

Ännu mer belysande för SUKP:s karaktär är den s.k. "mättnadsgraden" för en befolkningsgrupp, dvs. den andel av befolkningsgruppen som tillhör SUKP. Denna anger hur vanligt det är att någon i en viss social grupp är ansluten till partiet. Som framgår av tabell 5 uppvisar arbetare och bönder den lägsta mättnadsgraden, 9 respektive 5 procent, medan alla andra kategorier har högre mättnadsgrad. Det är exempelvis 3-4 gånger vanligare att ingenjörer och specialister är partimedlemmar än att en arbetare är partimedlem. En lärare eller läkare är mer än dubbelt så ofta partimedlem jämfört med en arbetare. Akademiker (kandidater och doktorer) och jordbruksspecialister är i hälften av alla fall partimedlemmar. Det är således tio gånger vanligare att en agronom är partimedlem än att en kolchozbonde är partiansluten.

Tabell 5. Partimättnadsgrad bland vissa sociala grupper.

	Mättnadsgrad	
	%	År
<i>Administrativ, industri och servicepersonal</i>		
Företagsledning och specialister	25	1967
Ingenjörer	33	1968
Arbetare	9	1967
Servicepersonal	13	1967
<i>Intelligentsia (utanför produktionen)</i>		
Kandidater och doktorer	50	1968
Lärare	25	1968
Läkare	20	1968
<i>Personer anställda i regering och sociala organisationer</i>		
Delegater till		
Högsta Sovjet	75	1966
Delegater till lokala sovjet	67	1966
Fackföreningsordföranden	45	1969
<i>Kollektivjordbrukspersonal</i>		
Ordförande	94	1959
Agronomer och andra specialister	50	1968
Mekaniserare	23	1965
Bönder	5	1965

Källa: Matthews sid 220.

Hur ska man då förklara denna markanta överrepresentation för de sociala grupperna utanför

arbetarklassen och bönderna? Delvis beror detta naturligtvis på att SUKP är ett styrande parti, varför det är mer eller mindre ofrånkomligt att de ledande positionerna besätts av partimedlemmar. Detta var ju också fallet under bolsjevikpartiets tidiga period vid makten. Det som skiljer SUKP från det tidiga bolsjevikpartiet är att en stor del av de ledande positionerna då besattes av arbetare utan formell utbildning och utan att denna upphöjelse medförde några särskilda privilegier. Även om det också idag förekommer att arbetare avancerar till höga poster sker detta på helt andra grundvalar. Den arbetare som idag befordras till direktör exempelvis, har inga andra sociala band till sin klass än möjligen familjeband. Han lämnar definitivt arbetarklassen.

En jämförelse av partimedlemmarnas utbildningsnivå då och nu illustrerar detta förhållande. Under 20-talet hade omkring 90 procent av partimedlemmarna folkskola eller mindre. 1956 hade denna andel sjunkit till 1/3. Denna siffra ska ses mot bakgrund av att omkring 2/3 delar av befolkningen då befann sig i denna utbildningskategori (65 procent 1959).⁷⁹ I den andra ändan av skalan hittar vi de högskoleutbildade. Dessa utgjorde mindre än en procent av partiets medlemskader under 20-talet. 1956 hade denna andel stigit till över 10 procent. Tillsammans med de gymnasieutbildade utgjorde denna kategori 37 procent av medlemskader 1956. 1967 utgjorde de högskoleutbildade eller gymnasieutbildade över hälften (50 procent) av partiets medlemskader. Eftersom denna ökning i tiden sammanfaller med en kraftig expansion av den 10-åriga utbildningen, kan man anta att partiet under den här tidsperioden fått ett kraftigt tillskott från studenter och akademikergrupper. Det förklarar också den höga ”mättnadsgrad” som dessa grupper uppvisar under andra hälften av 60-talet.

Tabell 6. Partimedlemmarnas utbildningsnivå 1922-1967 (procent).

År	Högre utbildning	Sekundär utbildning	Ofullständig sekundär utbildning	Primär utbildning eller mindre
1922	0,6	6,3		92,7
1927	0,8	7,9		91,3
1939	5,1	14,2		
1947	6,3	20,5	23,7	49,5
1956	11,2	25,8	29,6	33,4
1961	13,3	29,6	28,6	28,5
1965	15,0	32,7	27,9	24,4
1967	16,5	34,1	49,4	

Källa: Rigby sid. 401.

För att en arbetare skall utnämnas till direktör, eller väljas in i partiets ledning räcker det idag inte att han uppfyllt de politiska kriterierna. Tonvikten ligger i stället på tekniska och utbildningsmässiga kriterier. Förutsättningen för att bli direktör är att man kan uppvisa den erforderliga tekniska kompetensen. Förutsättningen för att man ska väljas in i partiets ledning är att man har de kunskaper som krävs för att dryfta problemen i den sovjetiska ekonomin.

Sammansättningen hos partiets formellt högsta beslutande organ, partikongressen, är belysande i detta avseende. 1930 hade 23 procent av delegaterna till partikongressen högskoleutbildning eller gymnasieutbildning. 1934 hade denna andel fördubblats (41 procent). På den 19:e partikongressen 1952 utgjorde de högskole- och gymnasieutbildade 85 procent av delegaterna. På de följande partikongresserna sjönk denna andel något.

Trots detta utgjorde andelen högskoleutbildade delegater 61 procent (!). Då bör man också hålla i

⁷⁹ Rigby sid. 407.

minnet att andelen högskoleutbildade i befolkningen det året var 2,9 procent.

Tabell 7. Partidelegaters utbildningsnivå 1930 -1959 (procent).

År	Högre utbildning	Sekundär utbildning	Totalt
1930	7,2	15,7	22,9
1934	10,0	31,0	41,0
1939	31,5	22,5	54,0
1952	66,5	18,7	85,2
1956	64,5	12,4	76,9
1959	61,1	12,2	73,3

Källa: Brodersen sid. 227-228.

En sammanställning över sammansättningen av partiets centralkommitté 1966 visar en ännu större dominans av högskoleutbildade. Centralkommittén bestod detta år av 195 fulla medlemmar och 165 kandiderade medlemmar. 91 procent av de förra och 86 procent av de senare hade högre utbildning. 42 procent av dem var heltidsanställda partifunktionärer, 28 procent statsfunktionärer, 26 procent var arméofficerare, diplomater, polischefer och liknande. Bland de återstående 4 procenten återfanns 15 framstående arbetare, 8 fackföreningsledare, sju medlemmar av vetenskapsakademien, fem direktörer för stora företag, fyra författare och tre medlemmar av Komsomol.⁸⁰

Denna betoning av formell kompetens i förhållande till politiska kriterier bekräftas också i några studier av karriärvägar för olika grupper inom parti- och statsbyråkratin. En studie över de som 1957 utnämndes till ordföranden i de regionala ekonomiska råden (sovnarchozer) visar att av 97 ordföranden hade endast sex tidigare varit partifunktionärer. De övriga hade varit högre ämbetsmän. Enligt samma källa var 46 av 48 direktörer i viktiga fabriker högskoleutbildade ingenjörer.⁸¹

En undersökning av sammansättningen av det ministerråd som utnämndes 1966 (det högsta ekonomiska organet) visar samma mönster. Ministerrådet bestod av en ordförande, två viceordförande, 47 ministrar, 14 ordföranden för diverse kommittéer och femton ordföranden för unionsrepublikernas ministerråd. Av de 47 ministrarna hade närmare 80 procent varken innehaft några poster i partiet, Komsomol eller fackföreningarna. De hade uteslutande arbetat som statsfunktionärer. 45 av dessa hade dessutom högre utbildning och en hade ofullständig högre utbildning.⁸²

Det förhållande att fackföreningarna, partiet och Komsomol i så liten utsträckning är direkt representerade i Sovjetunionens högsta ekonomiska organ (en del av de 10 hade dessutom varit parti- eller fackföreningsfunktionärer endast under en kortare period av sitt liv) pekar också på att varken fackföreningarnas eller partiets direkta kontroll över den sovjetiska ekonomin är så stor som man vanligen föreställer sig. Även om partiet fastställer de allmänna målsättningarna och har ett stort inflytande över valet av ledamöter har den ekonomiska administrationen tydligen en så stark ställning att den kan besätta merparten av ministerposterna i ministerrådet.

Detta måste man hålla i minne när man bedömer det sovjetiska partiets officiella ideologi, såsom det kommer till uttryck i exempelvis den sovjetiska klassteorin och uppfattningen att utvecklingen går i riktning mot ett klasslöst, kommunistiskt samhälle. Det är inte bara så att SUKP på

⁸⁰ Lane 1971 sid. 122.

⁸¹ Hough sid. 58-62 cit. från Lane 1971 sid. 125.

⁸² Lane 1971 sid. 125-127.

grundval av sin klasskaraktär är oförmögen att attackera klassprivilegierna. Dessa klassprivilegier är grundade i den sovjetiska samhällsstrukturen, dvs. de är förknippade med den ställning som den ekonomiska byråkratin och andra likartade grupper intar i det sovjetiska samhället. En utveckling mot socialismen förutsätter därför inte enbart en ideologisk omorientering utan också en mer eller mindre djupgående omvandling av den sovjetiska samhällsstrukturen.

Mot det klasslösa samhället?

Ett genomgående drag i den bild av det sovjetiska samhället som utmålas av sovjetiska sociologer, vare sig de är ortodoxa "klassteoretiker" eller moderna "stratifikationsteoretiker", är den harmoni och konsensus som enligt dessa präglar det sovjetiska samhället. De motsättningar som finns mellan olika grupper är en följd av samhällets omognad och antas komma att försvinna med utvecklingen mot det "klasslösa" samhället. Denna bild av harmoni bygger således i sista hand på en optimistisk syn på det sovjetiska samhällets framtida utvecklingstendenser. Finns det då några skäl för en sådan optimism?

Som utgångspunkt för detta problem skall vi ta det nu gällande partiprogrammet som antogs på den 22 partikongressen 1961. Det nuvarande partiprogrammet är det tredje i partiets historia. Det första antogs 1903, det andra 1919. Utgångspunkten för det tredje partiprogrammet är att tiden nu är mogen för det sovjetiska samhället att inleda övergången från det kommunistiska samhällets första fas, socialismen, till dess andra fas, det "klasslösa" kommunistiska samhället.⁸³

Programmet slår bl.a. fast en tjugoårs-plan för utvecklingen av "kommunismens materiella och tekniska bas". Huvudsidan i den kommande perioden är en utveckling av den sovjetiska ekonomin. "Byggandet av det kommunistiska samhället kommer att fullständigt avslutas i den följande perioden". Bland målsättningarna kan nämnas en ökning av industriproduktionen med 500 procent, en produktivitetsökning inom industrin med 400-450 procent och en ökning av jordbruksproduktionen med 250 procent. Huvudmålsättningen är att man till 1980 skall ha passerat USA. Sovjet skall till dess ha uppnått "en levnadsstandard som är högre än något av de kapitalistiska ländernas" och en arbetsdag som är kortast i hela världen.⁸⁴

Man kan naturligtvis fråga sig hur pass realistiska dessa målsättningar är. Intressantare för bedömningen av det sovjetiska samhällets utveckling är emellertid inte om eller när dessa ekonomiska målsättningar kan uppnås utan frågan om relationen mellan den ekonomiska och tekniska utvecklingen å ena sidan och den sociala och politiska utvecklingen å andra sidan. Kommer den ekonomiska och tekniska utvecklingen att åtföljas av de förändringar som traditionellt förknippas med övergången till ett "klasslöst" kommunistiskt samhälle?

Som vi har antytt ovan är partiprogrammet ganska vagt på denna punkt. Frågan om övergången till kommunistiska fördelningsprinciper, statens bortdöende, upphävandet av motsättningen mellan manuellt och intellektuellt arbete och motsättningen mellan stad och land, varu- och penningkategoriernas bortdöende etc. tas visserligen upp i partiprogrammet men skjuts samtidigt på framtiden. Först skall den materiella och tekniska grundvalen för det "klasslösa" samhället uppnås. Efter detta är det dags att ställa lösandet av dessa problem på dagordningen.

I princip är det naturligtvis omöjligt att tänka sig att ett förhållandevis fattigt samhälle som Sovjet skall kunna genomföra principen "åt var och en efter behov". Sådillvida är skapandet av en materiell grundval en förutsättning för skapandet av ett "klasslöst" kommunistiskt samhälle. Problemet är emellertid att en ensidig satsning på ekonomisk tillväxt tenderar att förstärka de

⁸³ Ponomarjow m.fl. sid. 741-742.

⁸⁴ Brodersen sid. 243-246; 251.

sociala skillnaderna och stärka de krafter och ekonomiska mekanismer som står i motsättning till ett kommunistiskt samhälle. Detta gäller inte bara kapitalistiska länder. Också erfarenheterna av industrialiseringen under Stalinepoken bekräftar existensen av denna motsättning.

En genomgång av partiprogrammet illustrerar denna problematik ganska väl. En av effekterna av denna satsning på ekonomisk tillväxt är stärkandet av varupenningsrelationerna: ”Det är nödvändigt i det kommunistiska uppbygget att göra fullt bruk av varu-penningrelationer . . . i den socialistiska perioden. I denna spelar sådana instrument som kostnadsredovisning, pengar, priser, produktionskostnader, profit, handel, kredit och finanser en stor roll”. Enligt Chrustjev genomgår dessa ”varu-penningsrelationer” en dialektisk utveckling. Först skall de stärkas för att senare ”vittra bort” när de blivit ”ekonomiskt föråldrade”.⁸⁵ Det finns dock inget som tyder på att stärkandet av ”varu-penningsrelationerna” skulle vara av en sådan tillfällig art. Snarare kan man anta att ekonomin på sikt alltmer kommer att genomsyras av dessa relationer. Steget från en planekonomi till en marknadsekonomi kommer då inte att vara särskilt långt.

Ett annat problem som partiprogrammet enbart snuddar vid är frågan om den icke-statliga sektorn. Enligt den traditionella sovjetiska uppfattningen är en av betingelserna för övergången till det ”klasslösa” kommunistiska samhället ett överförande av all icke-statlig produktiv egendom till statlig egendom. I Stalins sista arbete, *Socialismens ekonomiska problem* från 1952 heter det exempelvis att ett av de ”grundläggande preliminära villkoren” för övergången till kommunismens andra fas var ”höjandet av den kollektiva jordbruksegendomen till en nivå av hela folkets egendom”.⁸⁶ I partiprogrammets 20-års program för uppbyggandet av den materiella och tekniska basen för kommunismen, sägs emellertid att man ämnar behålla och till och med stärka kollektivjordbruken sida vid sida med de statliga jordbruken.⁸⁷

Bakom detta ligger antagligen främst ekonomiska överväganden. Även om ett förstatligande av jordbruken säkerligen skulle möta ett starkt motstånd bland kolchozbönderna, är man antagligen mer rädd för de ekonomiska effekterna av detta motstånd. Till detta kommer att livsmedelsförsörjningen i Sovjet i hög utsträckning är beroende av kolchozböndernas privata jordlotter. När partiprogrammet antogs 1961 stod dessa privata jordlotter för 47 procent av det kött som såldes på den sovjetiska marknaden. För ägg, grönsaker och mjölk var motsvarande andelar respektive 82,50 och 49 procent.⁸⁸

Även om den andel av jordbruksproduktionen som härrör från privata jordlotter har minskat under 60-talet jämfört med 50-talet (1965 kom exempelvis 40 procent av köttproduktionen från privata jordbruk jämfört med 67 procent 1950) har denna privata produktions ekonomiska betydelse ökat, i och med att kolchozbönderna tidigare fick leverera obligatoriska kvoter av sin privata produktion till samma låga priser som fastställts för produkter från kollektivjordbruket. Dessa kvoter sänktes kraftigt 1953 och avskaffades helt 1958, varefter kolchozbönderna kunnat sälja all sin privata produktion på den fria marknaden. Åtminstone tidigare har detta utgjort kolchozbondens viktigaste inkomstkälla.⁸⁹

Avskaffandet av kvoten följdes av vissa restriktioner gentemot de privata jordbrukslotterna och innehavet av privat boskap (foder- och betesrättigheter drogs in, maximigränsen för det privata jord- och boskapsbeståndet minskade etc.). Även om denna process avbröts i och med Chrustjevs fall, är det sannolikt att den produktion som kommer från de privata jordlotterna på sikt kommer

⁸⁵ a.a. sid. 248-250.

⁸⁶ cit. från Marcuse sid. 168.

⁸⁷ Brodersen sid. 250.

⁸⁸ a.a. sid. 250.

⁸⁹ Nove 1969 sid. 21; 54-58.

att minska, eftersom de ur både produktions- och transportsynpunkt är synnerligen ineffektiva. Intressantare på längre sikt är de jordbruksreformer som genomfördes 1966/67. 390 sovchozer (statliga jordbruk) skulle försöksvis arbeta efter vinstmaximeringsprincipen och en del av vinsten användas till självfinansiering. Parallellt med detta överfördes i en del kolchozer ansevärliga mängder kolchozmark till vissa familjer. Dessa kommer därmed att besitta om än inte formellt äga inte bara sina privata jordlotter utan också betydande delar av kolchozens jordbruksareal.⁹⁰

Både när det gäller industrin och jordbruket har således satsningen på uppbygget av den materiella basen för kommunismen snarare försvårat än underlättat övergången till kommunismen. Frågan är då om denna utveckling, som i det stora hela förutses i partiprogrammet, uppvägs av de ekonomiska framstegen. Har den ökade produktionen, ökningen i produktiviteten och den höjda levnadsstandarden lett till att man i andra avseenden nu står närmare det ”klasslösa” samhället än tidigare? Har den ökade samhälleliga rikedom exempelvis lett till att man i ökad utsträckning börjat tillämpa principen om fördelning ”efter behov”. Också på denna punkt är partiprogrammet motsägelsefullt.

Å ena sidan räknar man med att den del av den sociala konsumtionen som fördelas ”efter behov” skall utgöra ”omkring hälften av befolkningens samlade reella inkomster”. 1980. Å andra sidan slår man fast att ”byggandet av kommunismen måste baseras på principen om materiella incitament. I de kommande tjugo åren kommer betalning efter ens arbete att förbli den principiella källan för att tillgodose det arbetande folkets materiella och kulturella behov”.⁹¹

Detta pekar knappast på att den ökade samhälleliga rikedom kommer att fördelas mer jämlikt än tidigare, snarare tvärtom. Man bör också lägga märke till att innebörden i fördelning ”efter behov” är knutet till en expansion av den kollektiva konsumtionen (hälso- och sjukvård, utbildning, social trygghet etc.). Man kan knappast ta för givet att denna typ av konsumtion a priori fördelas ”efter behov”. Snarare tyder tillgängliga data på att exempelvis utbildning och kultur relativt sett utnyttjas i mycket högre grad av de privilegierade grupperna i Sovjet.

Den här motsägelsefullheten i synen på utvecklingen återkommer också i fråga om upphävandet av arbetsdelningen. Enligt Marx var förutsättningen för produktivkrafternas utveckling upphävandet av individernas förslavning under arbetsdelningen och därmed en allsidig utveckling av individen. Enligt den syn som presenteras i partiprogrammet växer produktivkrafterna ”med den allsidiga utvecklingen av individen på grundval av (min kursiv F.K.) den ständigt fortskridande vetenskapen och tekniken”.⁹² Enligt den sovjetiska synen är således den vetenskapliga och tekniska utvecklingen *primär*, upphävandet av arbetsdelningen och den allsidiga utvecklingen av individerna *sekundär*.

Den tro på vetenskapen och tekniken som utvecklingens drivkraft återkommer ständigt i den sovjetiska litteraturen. Begrepp som ”den tekniska och vetenskapliga revolutionen” speglar lite av den mirakeltro som man fäster vid denna utveckling. I en sovjetisk vetenskaplig tidskrift heter det exempelvis att ”den vetenskapliga och teknologiska revolutionen är inte bara en bakgrund till den kamp som nu pågår för en bättre framtid för människan; den blir mer och mer ett medel i denna kamp, ett effektivt instrument för socialt framsteg”.⁹³

Det är också signifikativt för den sovjetiska uppfattningen att man inte talar om *upphävandet* av människornas underordnande under arbetsdelningen eller upphävandet av motsättningen mellan

⁹⁰ Carlo sid. 96-98.

⁹¹ Brodersen sid. 252; 247.

⁹² Ponomarjow sid. 742.

⁹³ Millionshchikov sid. 41.

manuellt och intellektuellt arbete utan om *närmandet* (slibzenie) mellan manuellt och intellektuellt arbete. Medan man i exempelvis Kina menar att det är frågan om en social motsättning som endast kan lösas genom kamp, exempelvis genom att folk med intellektuellt arbete periodvis tvingas dela det manuella arbetets villkor, sätter sovjetiska sociologer sin tillit till att den tekniska utvecklingen och den höjda utbildningsnivån i sig skall leda till ett närmande mellan manuellt och intellektuellt arbete.⁹⁴

Denna *ekonomistiska* syn speglar den underordnande ställning som det manuella arbetet har i Sovjet. Den pekar också på hur djupt förankrad motsättningen mellan manuellt och intellektuellt arbete är i den sovjetiska samhällsstrukturen. Jag ska här inte närmare gå in på orsakerna till detta. I stället skall jag avslutningsvis beröra en annan fråga, som är intimt förknippad med förutsättningarna för att Sovjet ska utvecklas mot ett ”klasslöst” samhälle, nämligen frågan om statens ”bortdöende”. Det intressanta är här inte så mycket konstaterandet att betingelserna för statens fullständiga ”bortdöende” inte är förhanden, också Lenin betonade ju att statens ”bortdöende” är beroende av objektiva betingelser som i full skala inte uppträder förrän i det ”klasslösa” kommunistiska samhället, utan den innebörd man ger detta ”bortdöende”.

Statens ”bortdöende” ses främst som en slags decentraliseringsprocess, dvs. att överförandet av vissa ”statliga” funktioner till lokala organ och massorganisationer (lokala sovjeter, fackföreningar, ungdoms- och kvinnoorganisationer).⁹⁵ Exempelvis har fackföreningarna sedan länge ansvar för socialförsäkringarna och de har från 1958 fått en större roll vid utarbetandet av planer och i företagets ledning. De lokala sovjeterna, har fått utökade befogenheter att samordna de inom dess område belägna företagets och hushållningsorganisationernas arbete, deras finansiella ställning har stärkts och informationen kring dessa organs arbete har ökat.⁹⁶

En sådan lokal kontroll är naturligtvis av begränsat värde så länge de yttre betingelserna, lagstiftning, domstolar, etc. förblir utanför dess kontroll och så länge den hierarkiska strukturen (enmansledning, utnämning uppifrån etc.) förblir oförändrad. De förändringar som genomförts i detta avseende har inte inneburit någon maktförskjutning utan smärre justeringar, i vissa fall till arbetarnas nackdel. I sin verksamhetsberättelse inför den 24:e partikongressen nämner Brezjnev exempelvis att ”partiet tillmäter en förbättring av den sovjetiska lagstiftningen stor betydelse”, och nämner därvid att man bl.a. koncentrerat sig på att ”ytterligare förbättra arbetsrelationerna”.⁹⁷

Detta uttalande bör ses mot bakgrund av att direktörerna under den föregående perioden fått ökade befogenheter att avskeda arbetare, vilket resulterat i en ström av klagomål mot avskedanden av arbetare. Partiets insats för att ”förbättra arbetsrelationerna” har därigenom kommit att bestå i fördömande av ”olagliga avskedanden”, märk väl efter att man först drivit igenom den ekonomiska reform som fick dessa avskedanden till resultat. Samma mönster återkommer i frågan om statsapparaten. Medan man å ena sidan erkänner att det finns ”förhårdade byråkrater, trögmånsar och tölpar” vars uppförande ”väcker rättmätig indignation hos sovjetmedborgarna” är den enda konkreta reform som genomförts ”införandet av moderna medel och metoder i förvaltningen” för att skapa betingelser för ”rationellare organisering av den administrativa apparaten”.⁹⁸

Denna ”decentralisering”, som i Sovjet uppfattas som en utveckling av den ”socialistiska demokratin”, sker således inom ramen för det existerande politiska systemet. Det är varken

⁹⁴ Semyonov sid. 138.

⁹⁵ Ponomarjow sid. 746.

⁹⁶ Brezjnev sid. 67-69.

⁹⁷ a.a. sid. 68.

⁹⁸ a.a. sid. 68.

frågan om ett överförande av kontrollen över statsapparaten till de direkta producenterna, dvs. utvecklandet av en proletär demokrati, eller en *upplösning* av statsapparaten som sådan, (den marxistiska innebörden i "statens bortdöende"). Kontrollen över statsapparaten är och förblir utom räckhåll för de direkta producenterna samtidigt som statsapparaten som sådan består.

Litteratur

- Anweiler, O.: 'Educational Policy and Social Structure in the Soviet Union' i Meissner (ed.): *Social Change in the Soviet Union*, Milwaukee 1972.
- Arutyunyan, Y.V.: 'Rural social structure' i Osipov (ed.): *Town, Country and People*, London 1972.
- Bergson, A.: *The structure of Soviet Wages*, Cambridge (Mass.) 1944.
- Bienstock m.fl.: *Management in Russian Industry and Agriculture*, New York 1944.
- Bottomore, T.B.: *Klass och elit*, Stockholm 1966.
- Brezjnev, L.: *Verksamhetsberättelse av Sovjetunionens kommunistiska partis centralkommitté*, Stockholm 1971.
- Brodersen, A.: *The Soviet Worker*, Clinton (Mass.) 1966.
- Brown, E.C.: *Soviet trade unions and labour. relations*, Cambridge (Mass.) 1966.
- Carlo, A.: *Politische und ökonomische Struktur der UdSSR (1917- 1975)*, Regensburg 1972.
- Churchward, L.G. : *The Soviet intelligentsia*, London 1973.
- Cliff, T.: *Russia - a marxist analysis*, London 1970.
- Conquest, R. (ed.): *Industrial Workers in the USSR*, London 1967.
- Dewar, M.: *Labour Policy in the USSR 1917-1928*, London and New York 1956.
- Edeen, A.: *Rysslands nya medelklass*, Stockholm 1954.
- Granick, D.: *Management of the industrial farm in the USSR*, New York 1954.
- Granick, D.: *The Red Executive*, Garden City 1960.
- Hough, J.F.: *The Soviet Prefects: The Local Party Organs in Industrial Decision-Making*, Harvard University Press 1969.
- Hulcrantz m.fl.: *Tjäna folket! En bok om Kina*, Lund 1973.
- Hungarian Central Statistical Office: *Social Stratification in Hungary*, Budapest 1967.
- Inkeles, A.: 'Social Stratification and mobility in the Soviet Union' i Bendix & Lipset (ed.): *Class, Status and Power*, New York 1967.
- Katz, Z.: 'Sociology in the Soviet Union', *Problems of Communism* nr 3 1971
- Kostin, L.: *Wages in the Soviet Union*, Moskva 1960.
- KU-Storstockholm: *Vart går SKP*, Stockholm 1975.
- Lane, D.: *Politics and Society in the USSR*, London 1970.
- Lane, D.: *The end of inequality? Stratification under State Socialism*, Manchester 1971.
- Lenin 1: 'Ekonomi och Politik under den proletära diktaturens epok' i *Valda Verk* II:2, Moskva

1956.

Lenin 2: *Staten och revolutionen*, Surte 1970.

Lenin 3: 'Sovjetmaktens aktuella uppgifter' i *Valda Verk* II:1, Moskva 1956.

Mandel, E.: *Marxist economic theory*, London 1970.

Marcuse, H.: *Soviet Marxism*, London 1968.

Marx, K.: 'Critique of the Gotha Programme' i *Marx & Engels Selected Works*, Moskva 1968.

Matthews, M.: *Class and Society in Soviet Russia*, London 1972.

Mehnert, K.: *Portarna öppnas. Kina efter kulturrevolutionen*, Stockholm 1972.

V.: 'General Trends in Social Mobility in Yugoslavia', *Acta Sociologica* Vol. 9 1965.

Miller, S.M.: 'Comparative social mobility', *Current Sociology*, Vol. IX 1960.

Millionshchikov, M.: 'The Scientific and Technological Revolution and Socialism', *Social Sciences*, Vol. 1 1970.

Nedergård, V.: 'Klassestruktur og klassestrukturforskning i Sovjetunionen,' *Häftet för Kritiska Studier*, 7-8 1974

Nove, A.: *Det ekonomiska systemet i Sovjetunionen*, Stockholm 1969.

Nove, A.: *Sovjets ekonomiska utveckling*, Halmstad 1971.

Olsevitj m.fl.: 'Socialismens "räddning" i vänster-revisionistisk tappning', *Socialistisk Debatt* 5 1972.

Parkin, F.: *Class inequality & Political order*, Suffolk 1972.

Ponomarjow, m.fl.: *Geschichte der Kommunistischen Partei der Sovietunion*, Berlin 1971.

Rigby, T.H.: *Communist Party membership in the USSR*, Princeton University Press 1968.

Schroeder, G.: 'Industrial wage differentials in the USSR', *Soviet Studies* No 3 1966.

Semyonov, V.S.: 'Soviet intellectuals and whitecollar workers' i Osipov (ed.): *Industry and Labour in the USSR*, London 1966.

Stalin, J.: *Leninismens Problem*, Moskva 1951.

Stavenhagen, R.: *De sociala klasserna i jordbrukssamhället*, Uddevalla 1972.

Therborn, G.: *Klasser och ekonomiska system*, Kristianstad 1971.

Weinberg, A.: *The development of sociology in the Soviet Union*, Birkenhead 1974.

Wesolowski, W.: 'Changes in the class structure in Poland' i Szczepanski (ed.): *Empirical Sociology in Poland*, Warszawa 1966.

Wesolowski, W.: 'Begreppen skikt och klass i det socialistiska samhället' i Béteille, A. (red.): *Den sociala ojämlikheten*, Halmstad 1971.

Wheelwright & McFarlane: *The Chinese Road to socialism*, New York 1970.

Wilczynski, J.: *The economics of socialism*, London 1972.

Wiles & Markowski: 'Income Distribution under Communism and Capitalism', *Soviet Studies* No. 3 & 4 1971.